

dopełnienie słowa. Tym samym wydane przez krakowskich typografów dzieło Baltazara Opeca idealnie wpisało się w tradycję ilustrowania tekstów pasywnych¹³.

Wstęp Katarzyny Krzak-Weiss najwyraźniej pokazuje, że omawiana krytyczna edycja szesnastowiecznego dzieła Baltazara Opeca zatytułowanego *Żywot Pana Jezusa Krysta* może być pozycją cenną i inspirującą nie tylko dla mediewistów i historyków literatury polskiej, lecz także dla historyków sztuki, badaczy sztuki książkowej czy wreszcie bibliologów. Odnosi się to zresztą do całości omawianej publikacji. Obszerne wstępy towarzyszące reprodukcji i transkrypcji dzieła Opeca z wydania Wietora z 1522 roku mają niezaprzeczalną wartość również jako samodzielne opracowanie, swoiste studium przypadku, dotyczące w szerszym kontekście zagadnień skomplikowanych i zawitych dróg transmisji tekstów i obrazów w kulturze staropolskiej i początkach ery druku, dotykające tym samym — choć pośrednio — problematyki rozwoju drukarstwa polskiego i dawnej komunikacji piśmiennej.

Bożena Hojka

¹³ *Ibidem*, s. CXIII.

Kulturowa tożsamość książki. Pod red. Anny Cisło i Agnieszki Łuszpak, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2014, 300 s., ISBN 978-83-229-3440-1

Refleksja nad różnymi przejawami tożsamości: indywidualnej, zbiorowej, kulturowo-społecznej, jak również procesami ich kształtowania, uwarunkowaniami i możliwościami badania — stała się bardzo popularna w naukach społecznych i humanistycznych w drugiej połowie XX oraz na początku XXI wieku.

Zagadnienie to w odniesieniu do książki jest tematem wydanej w 2014 roku publikacji *Kulturowa tożsamość książki*, pod redakcją Anny Cisło i Agnieszki Łuszpak. Prezentuje ona materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 5–7 grudnia 2012 roku przez Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego w ramach cyklu „Książka — Dokument — Informacja”.

Anna Cisło, autorka *Wstępu*, wyjaśniając zagadnienie tożsamości książki, zwróciła uwagę, że jest ona „wynikiem intencjonalnych działań nosicieli określonej kultury, odpowiedzialnych za przesłanie ideowe książek, które w dalszej kolejności same ową kulturę współtworzą, wpływając na swoich odbiorców” (s. 7). Podkreśliła, że tożsamość książki jest przede wszystkim owocem działań jej twórców. W dalszej części *Wstępu* opisała najważniejsze cechy kulturowej tożsamości książki, przejawiające się w treści i typie dzieła, języku, atrybutach samej książki, a także różnych poziomach kultury książki.

W omawianej publikacji zamieszczono 22 teksty, które według zamierzeń redaktorów mają odzwierciedlać wielość kontekstów i różnorodne podejścia do zagadnienia tożsamości książki. Niestety, zebranego materiału nie pogrupowano w działy, co dałoby możliwość uwypuklenia poszczególnych aspektów kulturowej tożsamości książki. Podziału takiego dokonano podczas konferencji, podczas której skupiono wystąpienia

i dyskusję wokół zagadnień takich jak: „Tożsamość książki: właściwości — wyznaczniki — konteksty”, „Kreowanie tożsamości książki”, „Książka w przestrzeni społecznej”, „Tożsamość książki i literatury — studia przypadków”, „Etniczno-językowa tożsamość książki”. W omawianej publikacji nie wyjaśniono też kryteriów kolejności zamieszczonech artykułów, lecz jedynie krótko scharakteryzowano poruszane zagadnienia.

Wydawnictwo rozpoczyna się od tekstów prezentujących refleksje teoretyczne oscylujące wokół kwestii terminologicznych. Rozważania Jadwigi Woźniak-Kasperek i Sebastiana D. Kotuły w artykule *Komunikacja bibliologiczna i książka w przestrzeni sieci — pytania o tożsamość poznawczą i terminologiczną* dotyczą systemu terminologicznego, który — według Autorów — będąc zewnętrznym wyrazem porządku poznawczego, jest podstawą sprawnej i efektywnej komunikacji oraz elementem tożsamości poznawczej. Dużą rolę przypisano tutaj jednolitemu, jasno sprecyzowanemu nazewnictwu, podkreślając, że świadomie dobrane, odpowiednie słowo (termin) jest w stanie kształtować odbiór, a język specjalistyczny pełni ważną funkcję komunikacyjną i kognitywną. W tym kontekście przedstawiono zagadnienie książki sieciowej oraz sieciowej komunikacji bibliologicznej. Warto zwrócić uwagę, że zagadnienia te są od lat w kręgu zainteresowań obu referentów¹. W ich opinii „książki sieciowe” stale się rozwijają i zmieniają formę, ale i tak ostatecznie są wydawane w postaci drukowanej (!). Autorzy ci odwołali się także do badań, z których wynika, że mimo zadowolenia z formatu elektronicznego użytkownicy częściej wybierają wersję drukowaną², a także do zjawiska propagowania użycia terminu „książka” w stosunku do jej cyfrowych postaci. Poszukując wytłumaczenia tej sytuacji, zwrócili uwagę, że może to wynikać z kontekstu kulturowego: słowo „książka” jest bowiem nośne, rozpoznawalne i postrzegane pozytywnie. Zastanawiając się nad przyszłością książki, Autorzy omawianego tekstu prognozują, że najprawdopodobniej będą funkcjonowały jej dwie postaci (niecyfrowa, przedcyfrowa oraz książka cyfrowa, przede wszystkim sieciowa).

Małgorzata Kisilowska w tekście *Tożsamość książki w kulturze informacji* również zadała pytania o właściwą nazwę dla cyfrowych obiektów i o przyszłość książki. Wyraziła ona pogląd, że formalne cechy dystynktywne książki tracą na znaczeniu wraz z intensyfikacją społecznej komunikacji sieciowej, ale jej wymogi treściowe pozostają niezmiennie. Tezę tę Autorka poprzedziła analizą podstawowych cech książki zarówno jako przedmiotu, dzieła autorskiego, jak i funkcji, z uwzględnieniem zmian technologicznych, jakie współcześnie zachodzą. Przy tej analizie niejednokrotnie podkreślano, że książka powstaje z koncepcyjnym udziałem człowieka, a jej funkcje, ich obecność, intensywność bądź brak mogą być odmienne w różnych kręgach kulturowych i ewoluować w czasie. Pytania stawiane przez Autorów obu tekstów dotyczące przyszłości książki od wielu lat nurtują bibliologów na całym świecie, podejmujących próby porównań i dociekań nad różnymi aspektami zachodzących zmian.

¹ Między innymi w 2013 roku na Uniwersytecie Warszawskim została obroniona praca doktorska Sebastiana Kotuły, *Komunikacja bibliologiczna wobec World Wide Web*, pod kierunkiem prof. J. Woźniak-Kasperek.

² Powoływano się na badania H. Jeonga (Hanho JEONG, *Comparison of the Influence of Electronic Books and Paper Books on Reading Comprehension, Eye Fatigue, and Perception*, The Electronic Library (30) 2012, nr 3, s. 390–408).

Tej ewolucji przyjrzała się także Małgorzata Góralska w niezwykle zajmującym artykule *Bibliologiczne tabu w kontekście współczesnych kierunków badań nauki o książce*. Autorka zastanawia się, czy książka nadal będzie elastycznym, wciąż przydatnym narzędziem komunikacji społecznej, czy też ztratzi swoją kulturową tożsamość i nie będzie się wyróżniała w gąszczu zasobów piśmiennictwa dostępnych w sieci internetowej oraz usług w rzeczywistości cyfrowej. Góralska dopatruje się tożsamości książek w wielu aspektach jej funkcjonowania. Warto zwrócić uwagę przede wszystkim na zaproponowaną przez Autorkę ciekawą strategię badawczą, która polega na zestawieniu kanonicznych dla bibliologii zasad z ich przeciwieństwami. Te ostatnie mają niekiedy negatywny wydźwięk, dlatego też są często pomijane w badaniach. Góralska nazwała je „bibliologicznym tabu”. Takie podejście pozwala ukazać niektóre zagadnienia księgoznawcze z nowej perspektywy. Podczas tych rozważań pojawiają się intrygujące pytania. Przyglądając się książce drukowanej z punktu widzenia możliwości konstruktywnego i destruktywnego oddziaływania, Autorka zastanawia się, czy istnieje możliwość określenia, jakie rodzaje książek nie powinny istnieć? Zachodzące obecnie przekształcenia procesów lekturowych, z lektury intensywnej do ekstensywnej, skłaniają ją do refleksji na temat skutków takich praktyk i wyrażenia przypuszczenia, że może książek już w ogóle nie trzeba będzie czytać, lecz jedynie je „znać”? Góralska zestawia też dwa podejścia do użytkowania książek — średniowiecznego bibliofila Richarda de Bury’ego, który przestrzega przed „grzechem niszczenia książki”, i współczesnego bibliologa Janusza Dunina, wyjaśniającego, że „wszystko co sprzyja czytelnictwu, powinno być sojusznikiem ludzi książki”³. Należy podkreślić, że Autorka artykułu, której zainteresowania od dawna oscylują wokół analizy roli i przemian książki w świecie ekspansji mediów cyfrowych, z dużą erudycją interpretuje nowe zjawiska w świetle zagadnienia kultury książki.

Kolejne teksty dotyczą atrybutów książki oraz sposobów jej identyfikacji. Bibliograficzną identyfikacją tożsamości kulturowej książki zajęła się Elżbieta Herden (*Tożsamość kulturowa książki a jej identyfikacja bibliograficzna*). Posłużyła się ona informacjami zawartymi w opisach bibliograficznych (przede wszystkim w strefie tytułu, oznaczenia odpowiedzialności i adresu wydawniczego), jak również bibliografiach (układ, klasyfikacje, adnotacje). Zauważa, że o wiele większą wagę do znaczenia języka jako kryterium identyfikowania książki przywiązuje się w krajach wielojęzycznych niż w krajach, w których dominuje jeden język oficjalny. W trakcie analizy poszczególnych elementów identyfikujących poruszyła zagadnienie wieloskładnikowych tożsamości, zwłaszcza przy tożsamości narodowej czy też etnicznej autorów. Herden ukazała identyfikację autorów zarówno z kulturą mniejszości narodowych, jak i z kulturą narodu dominującego w danym kraju. Zwróciła uwagę, że identyfikacja z kulturą mniejszości nie wyklucza na przykład twórczości w języku dominującym.

Warto bliżej przyrzeć się temu tematowi. W celu egzemplifikacji tego zagadnienia należy odnieść się także do badań socjologicznych. Dobrym przykładem mogą być teryny pogranicza polsko-białoruskiego, zamieszkane przez białoruską mniejszość etniczną. W pracach poświęconych tej kwestii wyróżnia się na przykład „Polaków pochodzenia

³ Janusz DUNIN, *Studia o komunikacji społecznej*, Łódź: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna 2004, s. 38–39.

białoruskiego”, podkreślając w ten sposób obopólne więzi, „polskich Białorusinów”, podkreślających związki z Polską, pragnących odróżnić się od Białorusinów ze wschodu i „Białorusinów w Polsce”, podkreślających to, że są częścią narodu białoruskiego w Polsce⁴. Wśród literatów określanych jako polscy pisarze o narodowości białoruskiej można wymienić na przykład Sokrata Janowicza, Michała Androsiuka czy też Mirę Łukaszę⁵.

Teresa Święćkowska w tekście *Książka jako przedmiot i akt komunikacji w sporach o własność intelektualną* przedstawia genezę własności w odniesieniu do niematerialnych wymiarów utworu. Swoje rozważania snuje wokół książki jako obiektu materialnego, przedmiotu handlu i wymiany oraz jako aktu komunikacji, narzędzia przekazu i nośnika idei. Porusza też zagadnienia nurtujące wszystkich zajmujących się własnością intelektualną, mianowicie, jak jej ochrona będzie dalej ewoluowała wobec wolnego rynku i pluralizmu mediów.

Natomiast Ewa Repucho w tekście *Ukształtowanie typograficzne jako atrybut kulturowej tożsamości książki* postawiła tezę, że układ typograficzny książki jest nie tylko dopełnieniem treści czy też manifestem estetycznym, lecz także wyrazem tożsamości twórców, w tym wypadku typografów i bibliofilów. Ponadto podkreśliła, że forma materialna książki świadczy o środowisku, które ją stworzyło, jest nosicielem określonej kultury oraz wyrazem tożsamości jej twórców.

W omawianej publikacji znalazły się również rozważania dotyczące tożsamości książek określonych grup narodowych lub etnicznych. Danuta Stanulewicz przedstawiła cechy charakterystyczne dla książki kaszubskiej (*Kulturowa tożsamość książki kaszubskiej*). Wyznaczników kulturowej tożsamości książki upatruje w języku książki, miejscu wydania, tematyce, tożsamości autora i potencjalnego odbiorcy, a także w elementach graficznych. Stanulewicz uważa, że użycie kaszubskich słów w tytule wskazuje nie tylko na tematykę publikacji, lecz może także (współ)sygnałizować tożsamość kulturową autora. Zwróciła też uwagę na niektóre wydawnictwa specjalizujące się w wydawaniu książek etnicznych, w tym przypadku kaszubskich. Podobnie jak Elżbieta Herden porusza ona tematykę związaną z tożsamością autora, ponadto zasygnałizowała zagadnienie tożsamości etnicznej/narodowej potencjalnego czytelnika. Wśród elementów graficznych, które według Autorki artykułu mogą być wykładnikami tożsamości książki kaszubskiej, są: herb Kaszubów (gryf na złotym lub żółtym tle), sygnet Świętopełka, a także haft kaszubski. Stanulewicz zwraca też uwagę na litery nieobecne w polskiej pisowni (ã, ě, é, ô, û), a charakterystyczne dla pisowni kaszubskiej oraz na kolorystykę, zwłaszcza flagę — czarno-złotą (żółtą).

Z kolei Monika Jaremków (*Polska czy żydowska? Tożsamość kulturowa książki literackiej na przykładzie serii wydawniczych przekładów z języków hebrajskiego i jidysz*) zwróciła uwagę na przekłady literackie jako narzędzie komunikacji międzykulturowej. Zjawisko to analizuje na podstawie serii wydawniczych tekstów przekładanych z języka

⁴ Zob. Andrzej SADOWSKI, *Mieszkańcy północnowschodniej Polski. Skład wyznaniowy i narodowościowy*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*. Pod red. Zbigniewa Kurcza, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1997, s. 30.

⁵ *Sokrat Janowicz: pisarz transgraniczny. Studia, wspomnienia, materiały*. Pod red. Grażyny Charytoniuk-Michiej, Katarzyny Sawickiej-Mierzyńskiej, Danuty Zawadzkiej, Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana 2014.

hebrajskiego i jidysz. Snuje refleksje wokół przekładu artystycznego, który jest nie tylko przeniesieniem utworu z jednego języka do drugiego, lecz także transpozycją wielu zjawisk pozajęzykowych do nowego kontekstu kulturowego. Zwraca też uwagę, że inicjatywy przekładu literatury z języka hebrajskiego i jidysz zarówno w dwudziestoleciu międzywojennym, jak i latach 80. XX wieku wychodziły od Polaków. Do tekstu dołączyła Autorka aneks z bibliografią omawianych serii, które udało się jej zidentyfikować dzięki przeprowadzonym przez siebie kwerendum.

O tożsamości książki narodowej, na przykładzie książki irlandzkiej, wypowiada się także Anna Cisło w tekście *Semiotyka książek irlandzkich w kulturze nowego państwa*, zwracając uwagę na niektóre wyznaczniki wizualne, takie jak obwoluty i czcionka (antykwa, czcionka gaelicka).

Tekst Małgorzaty Czerwińskiej dotyczy tożsamości książek pisanych przez twórców z dysfunkcją wzroku (*Książki autorów z niepełnosprawnością wzroku w bibliologiczno-tyflogicznym dyskursie o tożsamości i funkcjach społecznych*). Autorka wyraziła pogląd, że książki autorów z niepełnosprawnością wzroku należą jednocześnie do kultury narodowej i kultury środowiska (społeczności) osób z dysfunkcją wzroku, dlatego też badania nad nimi powinny mieć charakter bibliologiczno-tyflogiczny. Podczas tych rozważań zwróciła uwagę na rolę sytuacji zdrowotnej i warsztat pisarski autorów, a także na tematykę ich książek, i przede wszystkim artykułuje funkcje społeczne tego typu publikacji.

W omawianym wydawnictwie znalazły się także teksty dotyczące cech tożsamości książek adresowanych do określonej grupy odbiorców. Tożsamością książek dla dzieci zajęły się Hanna Dymel-Trzebiatowska, Bogumiła Staniów i Katarzyna Biernacka-Licznar, a dla ludzi „prostych” — Anna Gruca.

Rozważania Hanny Dymel-Trzebiatowskiej (*Tożsamość literatury dziecięcej. Rewolucja artystyczna w skandynawskiej książce obrazkowej*) oscylowały wokół pytania o określenie tożsamości współczesnej książki dziecięcej. Według Autorki przeprowadzenie wyraźnej linii demarkacyjnej między książką dziecięcą i dla dorosłych nie jest możliwe, a wyznaczniki, jakimi najczęściej są cechy różnicujące oba te typy, nie są wystarczające. Wnioski te zostały sformułowane na podstawie przykładów skandynawskiej książki obrazkowej (przede wszystkim książek *Idiota!* i *Obóz*), której autorzy poruszają kontrowersyjne treści, przełamując powszechnie przyjęte konwencje i wywołując liczne dyskusje, przede wszystkim na temat granic, jakie powinny obowiązywać w literaturze dla najmłodszego czytelnika. Swoje refleksje autorka kończy stwierdzeniem: „Możliwa jest natomiast samodzielna szczerza ocena, której nikt w żadnych okolicznościach życia nie powinien nam zabronić ani odebrać” (s. 147).

Z kolei Bogumiła Staniów i Katarzyna Biernacka-Licznar w tekście „*Kopciuszek w Polsce. Udomowienie, adaptacja czy degradacja baśni z kanonu?*”, na podstawie klasycznej archetypowej baśni omówiły wpływ przekładu dzieła na proces utraty jego tożsamości na rzecz międzynarodowej unifikacji i uniwersalizacji treści i formy.

Na rolę przekładów zwróciła uwagę także Anna Seweryn w tekście *Przekład — uniwersalne narzędzie internacjonalizacji książki? Bibliometryczny obraz światowego rynku przekładów książek w latach 1981–2000*. W swoich badaniach Seweryn eksponuje rolę języka publikacji jako kluczowego, konstytutywnego atrybutu kulturowej tożsamości

książki. Uważa, że to właśnie język może w znaczącym stopniu warunkować przynależność książki do określonego kręgu kulturowego, pozwala zidentyfikować ją jako wytwór pewnej społeczności, dla której jest składnikiem wspólnego dziedzictwa. Zwraca też uwagę, że język wydania może być postrzegany jako jeden z czynników decydujących o pozycji danej książki, przede wszystkim przez potencjalny zasięg czytelniczy, który nadaje książce wymiar lokalny, regionalny, narodowy lub uniwersalny. Autorka przyjrzała się światowemu rynkowi przekładów książek w latach 1981–2000, wykorzystując dane z międzynarodowej bibliografii *Index Translationum*. Dzięki badaniom bibliometrycznym Seweryn ukazała zmieniające się tendencje w odniesieniu do języków źródłowych i powstające dysproporcje między liczbą przekładów z języka angielskiego a innymi językami. Ważnymi czynnikami, które na to wpływają, są procesy globalizacji i konwergencji kulturowej oraz międzynarodowa sytuacja społeczno-gospodarczo-polityczna.

Przedmiotem analizy Anny Grucy były cechy charakterystyczne książki przeznaczonej dla ludu na przełomie XIX i XX wieku (*Cechy książki dla ludu na przełomie XIX i XX w.*). Podstawą do określenia tych cech stały się adnotacje w wybranych katalogach rozumowanych oraz opinie recenzentów zamieszczane w periodykach. W źródłach tych odnotowywano cenę książki, która mogła decydować o dostępności czytelniczej, oraz szatę zewnętrzną, przyciągającą uwagę potencjalnego czytelnika lub wpływającą na obniżenie ceny. Autorka zwróciła także uwagę na autorów książek piszących dla ludu, wybrane serie wydawnicze kierowane do tej grupy, niekiedy rolę wydań skróconych, rekomendacje pochodzące od stowarzyszeń oświatowych, adnotacje w specjalistycznych bibliografiach, a przede wszystkim — na treść książek przeznaczonych dla ludu oraz wartości i przesłania, jakie niesła ta literatura, sposób ujęcia tematu oraz zrozumiały język. Gruca zaznacza, że na rynku książki funkcjonowało kilka repertuarów książek dla ludu.

Joanna Getka w tekście *W trosce o druk w języku zrozumiałym dla miejscowych odbiorców (na materiale wydań typografii bazylikańskich)* stwierdza, że analiza języka druków bazylikańskich „stanowi dopełnienie obrazu sytuacji socjolingwistycznej wschodnich rubieży dawnej Rzeczypospolitej” (s. 195). Przygląda się: „polszczyźnie i łacinie”, „prostej mowie i cerkiewszczyźnie”, „drukowi wielojęzycznemu”, „innym językom”. Temat to ciekawy i wymagający dalszych badań, gdyż materiał, na którym oparto dane, został zebrany w latach 80. XX wieku⁶ i — jak przyznaje nawet sama Autorka — jest niepełny, tym bardziej że od tego czasu opublikowano wiele ważnych artykułów poszerzających wiedzę o tych zagadnieniach. Ponadto pewne niejasności budzi użyte przez Autorkę w tytule określenie „miejscowych odbiorców”.

Kolejne teksty dotyczą tożsamości książek tworzonych w określonych regionach. Magdalena Dąbrowska w artykule *Ze studiów nad inicjatywami wydawniczymi w prowincjonalnej Rosji (działalność Grigorija Zielnickiego w Kałudze na przełomie XVIII i XIX wieku)* stwierdza, że w ośrodkach prowincjonalnych znaczną część wydawanych tytułów stanowiły przekłady, duży udział miała także literatura okolicznościowa i użytkowa, a twórcy lub tłumacze wywodzili się w dużym stopniu ze społeczności lokalnej.

⁶ Maria PIDŁYPCZAK-MAJEROWICZ, *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Warszawa-Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1986.

Wnioski swoje formułowała Autorka na podstawie analizy działalności Grigorija Zielnickiego. Opublikował on w Kałudze w 1794 roku przekład lub też, jak twierdzą niektórzy badacze — przeróbkę bądź wolną adaptację *Historii* Ignacego Krasickiego, a także wydawał czasopismo „Urania” (1804 roku), w którym zamieszczono serię prac o guberni kałuskiej. Był też autorem *Opisu wydarzeń 1812 roku w granicach guberni kałuskiej...*, wydanego w Moskwie w 1815 roku przez S. Seliwanowskiego. Na koniec Dąbrowska konstatuje, że „kulturowa tożsamość książek i czasopism stanowi bowiem zawsze refleks kulturowej tożsamości człowieka” (s. 213). Z przykrością należy zauważyć, że omawiany tekst byłby czytelniejszy po wnikliwszych poprawkach redakcyjnych.

Rozważania Kamili Szymańskiej dotyczą kulturowej tożsamości samej książki, jak również jej miejsca i roli w identyfikacji społecznej protestanckiego mieszczaństwa w południowo-zachodniej Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku (*Książka jako jeden z przejawów odrębności kulturowej protestanckiego mieszczaństwa w południowo-zachodniej Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku*). Podstawą badań był przede wszystkim dorobek lokalnych typografii i przedstawicieli mieszczańskich elit intelektualnych na tym obszarze. Według Autorki potwierdza on wielokulturowość badanego obszaru. Ponadto wskazuje ona na postać zewnętrzną książki jako kryterium, które pozwala dokonać podziału na książki polskie, niemieckie i łacińskie (s. 219). Szymańska niejednokrotnie podkreśla specyfikę obszarów wielokulturowych, stwierdzając, że najważniejsze inicjatywy piśmiennicze i wydawnicze ukazują złożoną, trudną do jednoznacznego zdefiniowania tożsamość książki. Analizując zabytki sztuk plastycznych (portrety, wizerunki, nagrobki), zwraca też uwagę, że w środowisku protestanckich mieszczan książka stanowiła narzędzie identyfikacji.

Tuija Laine podkreśla, że każda książka ma swoją własną tożsamość. W swoim tekście *In search of identity: prohibited manuscripts copied by Ostrobothnian mystics (W poszukiwaniu tożsamości — zakazane rękopisy kopiowane przez mistyków z Ostrobotni)* omówiła sytuację książki w Ostrobotni pod koniec XVIII wieku. Zwróciła uwagę na pochodzenie z tego regionu mistyków, którzy przepisywali książki, a także przeanalizowała „życie książki” na podstawie pracy Jeana de Bernières-Louvigny’ego *Ukryte życie w Chrystusie*. Opisując, jak w miarę upływu czasu kolejne tłumaczenia coraz bardziej różniły się od oryginału, Autorka postawiła jednocześnie pytanie o to, co na poszczególnych etapach kopiowania tych książek stanowiło o ich tożsamości.

W kolejnych dwóch pracach poruszono zagadnienia dotyczące cech tożsamości książek jezuickich. Magdalena Komorowska (*Książka jezuitów w Polsce na przełomie XVI i XVII wieku — próba ustalenia tożsamości*) uważa, że można mówić o przemyślanej polityce wydawniczej polskich jezuitów. Wskazuje na to ścisła kontrola jezuickich publikacji książkowych przez władze zakonu. Szukając tożsamości książki, Autorka zadała pytanie: czy książki tłoczone w omawianym okresie dla i przez jezuitów mają jakieś fizyczne znaki szczególne, które mogłyby świadczyć o ich „jezuickości”, a także czy rządziły nimi jakieś konwencje wydawnicze (s. 240). Wyniki badań Komorowskiej wskazały, że jezuitika nie odbiega od innych druków pod względem ogólnej kompozycji graficznej i typograficznej. Bardziej zależała ona od gatunku utworu i inwencji oraz zabiegów poszczególnych oficyn. Jako przykład podaje Autorka traktat Marcina Śmigleckiego *O lichwie*, który wydano w kilku drukarniach. Wysuwa tezę, że edycje

pism jezuitów tłoczone przez Andrzeja Piotrkowczyka starszego mogły się przyczynić do utrwalenia konwencji wydawniczych także dla innego rodzaju publikacji. Analiza jezuitów pod kątem wykorzystania chrystogramu i śladów zakonnej przynależności autorów pozwala stwierdzić, że w pismach jezuickich dość często pojawiały się zarówno godło Towarzystwa Jezusowego w postaci otoczonych płomienistym kręgiem liter „IHS”, jak i formuły charakterystyczne dla tej formacji zakonnej („Chwała Bogu na wieki”; „Chwała bądź Bogu w Trójcy jedynemu, Najświętszej Pannie i wszystkim świętym niski pokłon na wieki wieków. Amen”) oraz informacje o przynależności zakonnej (Societatis Iesu). Elementy te identyfikują książkę. Według Komorowskiej określenie przynależności zakonnej mówiło także o zawartości książki — treść zgodna z doktryną katolicką, nieugięte stanowisko wobec różnowierców oraz wysoki poziom merytoryczny i językowy.

Z kolei Łukasz Cybulski podjął zagadnienie marginaliów w okresie wczesnonowoczesnym jako jeden z aspektów, który według niego buduje kulturową tożsamość starych druków („*Samemu pismu wierzyć jest nic nie wierzyć*” — *marginalia w dawnej książce oraz ich znaczenie z perspektywy badań filologicznych (na przykładzie Postylli Jakuba Wujka)*). Analizując ówczesne kompetencje i praktyki lekturowe, Autor zadał pytania o sposób czytania, jego cele i praktyczne konsekwencje (s. 249) oraz wyjaśnił funkcje marginaliów i dokonał ich kategoryzacji. Materiałem egzemplifikacyjnym jest jedno z dzieł jezuita Jakuba Wujka — *Postylla katolicka mniejsza*. Z jego analizy Cybulski wyciągnął wniosek, że także świadoma rezygnacja z sygnalizowania pewnych informacji stanowi jeden z zabiegów kształtujących tożsamość dzieła.

Studium przypadku jest praca Katarzyny Krzak-Weiss *Jak rozpoznać Hortulus anime? O identyfikacyjnych możliwościach wyróżników tożsamości. Analiza problemu na przykładzie dwóch edycji modlitewnika*. Autorka wskazuje dwa wyróżniki tożsamości, które umożliwiły właściwą identyfikację polskich edycji modlitewników *Hortulus animae*. Są nimi programy modlitewny i ikonograficzny tych druków. Krzak-Weiss zwraca też uwagę na tożsamość ponadnarodową i narodową tego modlitewnika, wynikającą w znacznym stopniu z faktu, że wydawany był w różnych rejonach Europy, często po łacinie, a następnie także w kilku różnych językach narodowych oraz rozmaitych wersjach typograficznych.

Ostatnim tekstem w omawianym w wydawnictwie są rozważania Józefa Zapruckiego na temat kreowania współczesnej tożsamości książek wywodzących się z kręgu niemieckiej literatury regionalnej (*Wykorzystanie niemieckiego dziedzictwa literackiego w kreowaniu tożsamości regionalnej na Dolnym Śląsku*). Autor podkreśla, że proces ten powinien być rozpatrywany przez pryzmat poszukiwania dolnośląskiej tożsamości regionalnej. Zwraca uwagę, że badając tożsamość książki, można posłużyć się rozróżnieniem znanym z odniesienia społecznego — tożsamości kolektywnej i indywidualnej⁷. Ta pierwsza, według Zapruckiego, kreowana jest przez cały nakład i jego wznowienia, druga może zaistnieć w wyniku różnorodnych ingerencji z zewnątrz. Egzemplifikuje on to między innymi tłumaczeniami i pozostawionymi śladami czytelniczymi.

⁷ Marian GOLKA, *Konstruowanie tożsamości — czynniki społeczno-kulturowe*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* (74) 2012, z. 2, s. 212–213; *idem*, *Imiona wielokulturowości*, Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie „Muza” 2010, s. 348–375.

Wydawnictwo zamyka przystępnie podana i zredagowana bibliografia do artykułów oraz indeks osobowy.

Publikacja *Kulturowa tożsamość książki* zasługuje na uwagę zarówno ze względu na podjęty temat, jak i sposób jego przedstawienia. Autorzy zamieszczonych tekstów poszukiwali wyznaczników tożsamości kulturowej książki z różnych perspektyw badawczych, stosowanych metod i narzędzi, w rezultacie czego tożsamość jawi się jako kategoria wieloaspektowa, uzależniona od przyjętej perspektywy. Ukazano książkę jako zjawisko wielowymiarowe, wytwór wielu podmiotów wchodzących z sobą w rozmaite relacje i podlegające różnym wpływom. Zebrane prace umożliwiły uchwycenie pewnych istotnych cech tożsamości książki i jej funkcjonowania. Artykuły nie są przeciążone rozważaniami na temat różnorodnych aspektów kulturowej tożsamości książki — słusznie zawarto je we wstępie do publikacji.

Zróżnicowana tematyka artykułów i wielość poruszanych w nich wątków potwierdza, że zagadnienie kulturowej tożsamości książki stanowi obszerne pole badawcze. W tym kontekście pewnym mankamentem publikacji wydaje się brak podziału artykułów na części tematyczne, co wyraźniej zaakcentowałoby różnorodność podejmowanej problematyki.

Omawiana publikacja, zgodnie z zamierzeniami jej twórców, zawiera treści, które mogą być interesujące dla szerokiego kręgu odbiorców, nie tylko dla specjalistów z dziedziny nauki o książce i bibliotekoznawstwa. Mogą się nią zainteresować także kulturoznawcy, historycy, socjologowie.

Katarzyna Zimnoch

Olga Dawidowicz-Chymkowska, Dominika Michalak, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2012 roku. Transmisja kultury pisma*, Warszawa: Biblioteka Narodowa 2015, 432 s., il. ISBN 978-83-7009-780-6.

Recenzowana książka jest już dziesiątą na liście publikacji prezentujących wyniki ogólnopolskich sondażowych badań czytelnictwa, opracowywanych systematycznie przez Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej w Warszawie od początku lat 90. ubiegłego wieku¹. Tom nawiązuje do raportu *Spółeczny zasięg książki w Polsce*

¹ Zob. Grażyna STRAUS, Katarzyna WOLFF, *Polacy i książki: społeczna sytuacja książki w Polsce w 1992*, Warszawa 1996; *eaedem*, *Czytanie i kupowanie książek w Polsce w 1994 r.*, Warszawa 1996; *eaedem*, *Zainteresowanie książką w społeczeństwie polskim w 1996 r.*, Warszawa 1998; *eaedem*, *Sienkiewicz, Mickiewicz, Biblia, harlequiny... Społeczny zasięg książki w Polsce w 2000 roku*, Warszawa 2002; *eaedem*, *Książka na początku wieku. Społeczny zasięg książki w Polsce w 2002 roku*, Warszawa 2004; *eaedem*, *Czytanie, kupowanie, wypożyczanie. Społeczny zasięg książki w Polsce w 2004 roku*, Warszawa 2006; *eaedem*, *Czytanie, kupowanie, surfowanie. Społeczny zasięg książki w Polsce w 2006 roku*, Warszawa 2008; Izabela KORYŚ, Katarzyna